

מפא"י. המערכה הממושכת שניהל "העולם הזה" נגד "נערי החצר של בן-גוריון" נשאה סוף-סוף פרי. המנהיגים הוותיקים של מפא"י - לוי אשכול, גולדה מאיר, זלמן ארן, פנחס ספיר - אמנם תיעבו אותנו, אך השתכנעו שהתיאור שלנו תואם את המציאות. הם החליטו להיפטר מבן-גוריון ומנעריו בעוד מועד. פרשה לבון שימשה להם כאמתלה טובה.

ב-1963 נאלץ בן-גוריון להתפטר. הוא פילג את מפא"י, וכאשר הקים מפלגה משלו - רפ"י - הלכו איתו אותם האנשים שזיהינו אותם שש שנים לפני כן כנערי החצר שלו. שמעון פרס הפך למארגן הראשי של המפלגה החדשה ונאלץ - באירצון רב - להתפטר מתפקידו כסגן שר הביטחון. גם משה דיין הצטרף בעל כורחו לרפ"י.

בבחירות לבנסת השישית (1965) זכתה רפ"י, על כל ראשיה המפוארים, רק כעשדה מנדטים. באותן הבחירות נבנסתי גם אני לבנסת. מביוון שבן-גוריון היה זקן חברי הבנסת - הוא היה בן 79 - הוא נקרא לכהן כיושב ראש הישיבה הראשונה. בדרכו לכס היו"ר נאלץ לעבוד על פני, וצלם זריו צילם אותו מתעכב לידי ומסתכל כי בפליאה אינסופית, כמי שאינו מאמין למראה עיניו. כאותו איכר שראה בפעם הראשונה גירף בגן החיות וקרא: "אין חיה בזאת!"

רק בסוף ימיו של בן-גוריון התרחש פיוס - אולי יותר נכון להגדיר זאת בהפשרה - ביחסינו. פולה בן-גוריון נפטרה בשנת 1968, ואני כתבתי עליה מאמד הספר חם, שביטא את חיבתי אליה. נראה שזה דיגש את בן-גוריון הקשיש (בן 82 היה אז). הוא ניגש אלי בבנסת והודה לי. היו אלה המילים הראשונות - וגם האחרונות - שהוחלפו בינינו אי-פעם.

השד העדתי

כבר סיפרתי שער מלחמת 1948 כלל לא הייתי מדוע להפליה העדתית. כתלמיד בית ספר לא שמתי לב מי מערכי ומי מזרחי. (רק אנחנו, היקים, הושארנו "בחוץ" והרגשנו שלועגים לנו.) כאצ"ל היו הרבה מזרחים, גם בין המפקדים, ולא שמנו לזה לב. במשך זמן מה מפקד הגנדה שלי היה בחור מזרחי שעבד אצל אביו, בתנות פיצוחים בשוק לזינסקי, וזה נראה לי טבעי לגמרי. עברתי אצל עורך רין שנחשב אמנם לכריטי, מפני שלמד באוקספורד וריכר רק אנגלית, אך משפחתו באה מעיראק. למשרדו היו כמה קליינטים מזרחים (או, כמו שקראו להם אז, "ספרדיים") שנמנו עם עשירי היישוב. לימים הופתעתי לגמרי לשמוע מלאה יודקובסקי, בת משפחת מוגרבי, אז מהעשירות בתל אביב, שכבר בבית הספר היסודי חשה מופלית לרעה בגלל מוצאה הספרדי.

כשסיימתי את קודס המ"כים באמצע המלחמה, נתנו לי, בפי שסיפרתי, את האפשרות לבחור בפקודי העתיריים על פי המוצא. "אתה יכול לקבל פולנים או מרוקאים", אמרו לי. בחרתי במרוקאים. החיילים "שלי" לא עשו לי חיים קלים. המרוקאים היו רגישים במיוחד לפגיעה בכבודם. אבל למדתי להכיר ולחבב אותם. הם היו מתנדבים, שנטשו את משפחותיהם במולדתם וחשו לעודת המדינה החדשה. ההפליה התחילה כבר בכואם: בעוד שהמתנדבים מהארצות האנגלו-סקסיות נקראו מח"ל ("מתנדבי חוץ-לארץ") נקראו הצפון אפריקאים גח"ל ("גיוס חוץ-לארץ"). כמו העולים ממזרח אירופה (ברובם ניצולי שואה) שהגיעו לארץ בתקופה זו וגויסו לצבא מיד עם יירחם מהאונייה. לא היה שום בסיס לאכחנה זו, מכיוון שגם המרוקאים היו מתנדבים במלוא מובן המילה. אבל היחס היה שונה מאוד: אנשי מח"ל היו אריסטוקרטים, לאנשי גח"ל התייחסו בזלזול.

המבחן בא בדצמבר 1948, כאשר ארבעה מאנשי המחלקה שלי, ארבעתם מרוקאים, סיכנו את חייהם והצילו את חיי. אלמלא כן, לא הייתי היום בחיים.

כעבור שנה, כאשר עבדתי ב"הארץ", פתח הכתב הבכיר של העיתון, אריה גלבלום, בסדרת כתבות רוויית ארס נגד העולים המזרחים. כתבתי תשובה זועמת בשם "המרוקאים שלי", שבה סיפרתי גם על הארבעה. גלבלום היה אז חכיבו של גרשום שוקן, ולכן לא פורסמה התשובה שלי ב"הארץ". העברתי אותה ל"העולם הזה", שעורכו היה עדיין אורי קיסרי.

אני חוזר ומזכיר את כל זה כדי להסביר מדוע פיתח "העולם הזה" שלנו מהרגע הראשון רגישות רבה לעניין הערתי. גם בעניין זה, כמו בעניינים אחרים, היה "השבועון המסוים" חלוץ לפני המחנה ומשך אליו שנאה מצד חסידי הממסד. מבחינתנו, זה היה חלק מהמאבק במשטר.

בן-גוריון האמין שהגשמת הציונות היא עניין של תחבורה. צריכים להביא המוני עולים, כמה שיותר עולים. כמה שיותר מהר, והשאר יסתדר כמעט מעצמו. זו רק בעיה טכנית – לגייס כסף, להקים יישובים בפריפריה, רחוק מתל אביב, תחת דגל "פיזור האוכלוסייה". בתוצאה מכך, כבר מהימים הראשונים של המדינה נפתח פער מסוכן בין הציבור הוותיק, המבוסס כלכלית וחברתית, שהיה ברובו אשכנזי, לבין העולים החדשים, שהיו בעיקר מזרחים. אמנם, באו גם המוני עולים מאירופה, אך אלה נקלטו במהרה בציבור הוותיק, בין השאר בזכות היידיש שבפיהם. במעברות שהוקמו ברחבי הארץ נותרו, כעבור זמן, כמעט רק המזרחים.

זאת לא היתה רק בעיה כלכלית. היא היתה גם – ואולי בעיקר – בעיה תרבותית. מייסדי הציונות היו אירופים. בנימין זאב הרצל ינק הרבה מהאידיאלים שלו מהתרבות הגרמנית. "היהודי החדש" שהציונים תלמו עליו רמה בצורה חשודה ל"זיגפריד" הגרמני. גם חב"י ואני, שטיפחנו כמורע את מיתוס "הצבר", חשבנו במידה רבה כמושגים מערביים. אמנם, הפסל "נמרוד" של יצחק דנציגר, ששימש כאמור כאידיאל תזותי ל"בנענים", לא היה מערבי כלל – נדמה לי שרנציגר קיבל את השראתו ממקסיקו – אבל הצבר המיתולוגי היה דמות מערבית מובהקת.

(הפסיכולוג גיאורג טמרין ערך פעם ניסוי קאלף באוניברסיטה שבה לימד. הוא שאל את תלמידיו מהן התכונות של הצבר ורשם את התשובות על הלוח: גבה קומה, חסון, בלורית בלונית, עיניים כחולות, וכדומה. אחר כך ביקש מכל הסטודנטים לילדי הארץ להרים את ידם. אף אחד מהם לא דמה ל"צבר" שעל הלוח...)

צריך להודות: כולנו, כל הוותיקים, היינו נגועים בהתנשאות – מי פחות ומי יותר, מי במודע ומי בתוככי לבו. הקמנו חברה חדשה, יצרנו תרבות חדשה. זה עתה עברנו מלחמה קשה וארוכה, הקמנו מדינה. הרגשנו שאנחנו משהו מיוחד. תבענו

מהעולים החדשים להידמות לנו, לקבל את השקפת העולם והערכים שלנו. ככלל לא עלה על דעתנו שהם מכיאים איתם גם ערכים משלהם. רצינו לעצב אומה אחת ולהטמיע בה יוצאי עשרות ארצות.

כ"העולם הזה" הרגשנו שהפער הולך ומתרחב. ביקרנו במעברות, שוחחנו עם יושביהן והחלטנו לתפוס את השור בקרניו.

בספטמבר 1953 זרקנו את הפצצה. אנחנו ראינו בה פצצת אזהרה, אך רבים ראו בה פצצת סירחון. שחררנו את "השד הערתי" מהבקבוק.

על שער "העולם הזה" הופיעה צלילית שתודה, מעליה הכותרת: "רופקים את השחורים!" והמשפטים הכאים: "קשר של שתיקה אופף בעיה אחת, העתירה להכריע את גודל החברה הישראלית. היא חותכת בכשרם של שניים מתוך כל חמישה אזרחים ישראלים. הם רואים את עצמם בקורבנות הקיפוח, האפליה והבידוד. בלכם ההרגשה האימה מכול: רופקים את השחורים! בחברה הגונה אין מזכירים בעיה זו. הציבור כולו מנסה להעלים עין ממנה. אולם בינתיים גואה רעל השנאה העדתית בעורקי הגוף הלאומי. רק סכר של כל אנשי-הרצון-הטוב יוכל לעמוד מול הגלים המתנשאים, המאיימים להחריב ארץ ומלואה."

מישהו יכול לראות בכך נבואה.

המדינה הודעזעה. היא היתה שרויה במצב של הכחשה. אין בעיה. "קיבוץ הגלויות" בעיצומו, "מיזוג הגלויות" מתקדם בהצלחה, העולם כולו רואה ומשתאה, והכול מעריצים את בן-גוריון. אם מישהו פותח פה ומרבר על הפליה, הרי זה עושה צרות מקצועי. נדגנים יש תמיד. והנה באים הפרחחים האלה של השבועון המסוים ומפיצים עלילת שווא, ועוד בשפה וולגארית שכזאת! (מה זה "רופקים"?!) בשביל מה? רק כדי לחדור ריב? להמציא בעיה שאיננה קיימת במציאות?

כסיבוב הראשון של המאבק הזה ניצחו המכתישים. הקריאה שלנו הדהדה בחלל ונשמרה כזיכרון הלאומי. היא זכורה גם אחרי עשרות שנים. אבל במציאות של אז היא טואטאה אל מתחת לשטיח, והמדינה במנהגה נהגה. ער להתפוצצות הגדולה.

אחד הגורמים שחיררו את רגישותי לשסע הערתי היה עיסוקי בתולדות הצלבנים. זה התחיל זמן קצר אחרי מלחמת תש"ח. קראתי ספר על הצלבנים והתחלתי לשים לב לדמיון מוזר בין מדינתנו החדשה ובין "מלכות ירושלים" ההיא. למשל: בעשורים הראשונים של שלטון הצלבנים בארץ נותרה כדרום רצועת חוף צרה בירי הממלוכים, ששלטו כמצרים. אז היא הגיעה ער אשקלון, עכשיו נוצרה

"דצועת עזה". כדי להתגונן מפני הרצועה הזאת הקימו הצלבנים שורה של מוצבים, שרמו להפליא לשורת המוצבים שלנו, באותם המקומות ממש. מאז גברה התעניינותי. זה עלול לקרות לכל מי שמתחיל לעסוק בצלבנים: ככל שמתעמקים בנושא, כן מתרבים קווי הדמיון, כמעט בכל התחומים. בקלות יכול להתקבל הרושם שישראל היא מהדורה חדשה של "מלכות ירושלים" הצלבנית. אחר מקווי הרמיון הבלטים ביותר הוא השסע בין העולים מאירופה לבין "בני ערות המזרח". בחברה הצלבנית זה בלט מאוד, והיה אחד הגורמים לקריסת הממלכה כולה ברבות הימים. הצלבנים האירופים, שנשלחו לארץ על ידי האפיפיור הקתולי, מצאו באן אוכלוסייה נוצרית גדולה, צאצאי הנוצרים המקודיים, שהיוותה כנראה רוב בארץ. המוסלמים, שכבשו את הארץ ב-450 שנה לפני כן, לא כפו את דתם על בני המקום.

אילו התמזגו הצלבנים מאירופה עם "הנוצרים המזרחים", שהשתייכו לכנסיות המזרחיות, הם היו יכולים לבסס כאן חברה צלבנית גדולה ומאוחדת. אבל המערביים בזו למזרחים ולא ראו בהם שותפים שווי זכויות במדינתם. התוצאה: רבים מהנוצרים המזרחים שמחו כאשר חזרו המוסלמים וכבשו את הארץ מחדש, שכן המוסלמים היו הרבה יותר טובלניים. ברבות הימים קיבלו - מרצון - דבים, אולי הרוב מאוכלוסייה זו, את דת האסלאם והתרבות הערבית, והפכו לחלק ממה שנקרא כיום "העם הפלסטיני".

דוגמה זו עמדה לנגד עיני כאשר חשבתי על בעיית "עדות המזרח" במדינה החדשה. הששתי שמא אנחנו עולים על אותה דרך קלוקלת. על כך עמדתי כמאמדי גדול שכתבתי תחת הכותרת "צלבנים וציונים", בלוויית ציורים של שמואל בק. גם כאן נתקלתי בחומת הכחשה. טאכו קיצוני התנוסס אצלנו על עניין הצלבנים. כל דמו להשוואה כזאת עורר מיד גל של תגובות נועמות. איך אפשר להשוות? דינו! (איש לא חלם, לפני 1967, שהגלגל הזה יתהפך בקרוב.) ובכלל, אנחנו מהווים רוב גדול במדינה שלנו, ואילו הצלבנים היו שכבה דקה במדינתם! (זה נכון רק אם מתעלמים מקיום הנוצרים המזרחים.)

קם רור שלם של מומחים-מבחישים, ובראשם פרופ' יהושע פדאוויר. הוא היה איש מחזק: מחברם של ספרים עתירי ידע, אך יבשים ומשעממים, ומספר מחונן של סיפורים מרתקים ומשעשעים בעל פה. פעם נתקלתי בו כאשר סיירתי בבניית חג המולד בבית לחם, בלוויית עיתונאית זרה יפהפיה. פראוויר התנדב מיד להדריך אותנו, והיו בפיו סיפורים מרתקים על כל פינה וכל אבן. ושוב זה קרה לי ב"דואומו"

של פידנצה: פגשתי בו במקרה, הייתי גם הפעם בלוויית ירידה יפה, הוא התנדב להדריך אותנו, וגם שם ריתק אותנו. אך כעניין הצלבנים נשאר נוקשה, בין בכתב ובין בעל פה: אין שום דמיון. שהרי הדמיון עלול להביא למסקנה - סופנו יהיה כסופם. אחרי 195 שנה בארץ נודקו אחרוני הצלבנים לים, פשוטו כמשמעו, מהמזח של עכו. כששקעתי בנושא זה ריתקה אותי יותר מכול יצירתו בת שלושת הברכים של סטיבן דאנסימן הבריטי, "ההיסטוריה של מסעי הצלב". בלעתי אותה כמו רומן בלשי. אחר כך עשיתי דבר שלא עשיתי מעולם לפני ואחרי כן: בכתבי מכתב למחבר. שאלתי אותו אם עלה אי-פעם על דעתו שיש אולי דמיון כלשהו בין הצלבנים לישראלים.

להפתעתי קיבלתי תשובה תוך כמה ימים. לא זה בלבך שחשבתי על זה כל הזמן, כתב לי, אלא שרציתי להוסיף לספר בותרת משנה: "מרדכי לישראלים איך לא לעשות זאת". אולם, ציין בסגנונו הבריטי המאופק, ידידי היהודים יעצו לי להימנע מזה. הוא הוסיף הזמנה אריבה: אם תזדמן פעם ללונדון, בוא לבקר אותי. כבר בעבור חודש "הזרמנתי פעם ללונדון". בהיסוס מה טלפנתי לביתו, הצגתי את עצמי ושאלתי אם הזמנתו עדיין עומדת. "תפוס טקסי וברא מידי!" ענה.

ביאה לבנה של משפחת אצולה, הוא גר ברובע יקר של לונדון, סנט ג'ונס ווד. בכל דמ"ח איבריו גילם את הרמות האידיאלית של אציל בריטי - תמיר, עדין הליכות, בעל דיבור רך. השם ראנסימן היה מוכר לי מהפרשה שבה כינב אביו, מרינאי בריטי בכיר, שנשלח ב-1938 לפראג כדי לתווך בין צ'כוסלובקיה והיטלר. הוא עורר אז שעדורייה בשקיבל את פניו של שר החוץ הנאצי במועל יד - מטעמי נימוס, לבריו.

אחרי שהמארח שלי הגיש לו כוסית שדי, שקענו באחת השיחות המרתקות ביותר שהיו לי כחיי. איברנו כל חוש של זמן, ולא שמנו לב שעברו שתיים, שלוש וגם ארבע שעות.

עסקנו בכר כחר בלכד: איתור קווי דמיון. מי היה הרצל הצלבני? (האפיפיור אודבאן השני, כמוכז). מה מקביל לקונגרס הציוני הראשון? (כנס קלרמון, 1095). מי בישראל דומה למלך בלדווין הראשון? (בן-גוריון). מהמקביל הצלבני למשה דיין? (רינו דה-שאטיון). מי אצלנו דומה לדיימון מטריפולי, שהטיף להתפייסות עם המוסלמים? (הייתי צנוע מכדי להשיב.) ובך הלאה.

הוא הצביע גם על פרדוקס היסטורי: ישראל (שלפני 1967) שוכנת בעיקר על חוף הים, שהיא ארץ הפלשתים, ועל שמם נקראת הארץ פלסטיין. ואילו הפלסטינים יושבים דווקא בשומרון, שהיא ארץ ישראל העתיקה.

בעבור שנים העתיק ראנסימן את מגוריו למגדל שמירה עתיק, שנכנה בשעתו כרי להגן על סקוטלנד מפני הפולשים האנגלים. ססתי עם רחל לאדינבורו במיוחד כרי לבקר אותו. הוא גר במגדל לבדו בחברת משרת יחיד, שהיה, כנראה, גם בן זוגו לחיים. בארוחת הערב שעשע אותנו באינסוף אנקדוטות על גדולי עולם שהכיר. הוא היה ידוע ברכלן בלתי-נלאה, כעל בושד סיפור מפליא ופנים מלאות הבעה. גם ספריו מושכים כל-כך מפני שהם גדושים באנקדוטות, המחזירות את הדמויות ההיסטוריות לחיים כאנשים בשר ודם.

במהלך הארוחה סיפר לנו על רוחות הרפאים המתגוררות במגדל השמירה העתיק. כך, למשל, אמש שכב לישון אחרי שנעל בקפידה את הדלת של חדר המיטות, ובאמצע הלילה התעורר מחריקת הדלת שנפתחה. רחל ואני חייכנו בנימוס, עד ששינונו תפסנו פתאום שהוא מרכב ברצינות גמורה. החלפנו בינינו מבטים: האם הלורך המלומד, עתיר הידע והניסיון, האמין באמת ובתמים ברוחות ובשרים. או שמא שיטה בנו?

אבל בחזרה לשד העדתי שלנו. שש שנים אחרי האזהרה שלנו, הוא פרץ מהבקבוק בכל עוזו.

וארי סאליב ("עמק הצלב", שם שטרד כנראה מתקופת הצלבנים) היה שכונת עוני ערבית בעיר התחתית של חיפה, לא רחוק מהנמל. אחרי גירוש הערבים ב-1948 שוכנו בה עולים חדשים, בעיקר מצפון אפריקה. כמו בכל השכונות מסוג זה בארץ, הצטבר בה במשך השנים מצבור גרול של מרידות וזעם.

יעקב עקיבא אלקריף היה מרוקאי, שהשאיר את אמו במרקש ובא לבדו לארץ. הוא היה סבל חסון ואלכוהוליסט חסר תקנה. באחד הערבים בספטמבר 1957 הוא היה שיכור, כרגיל. סמל משטרה טוב-לב ראה אותו בכית קפה ואמר לחברו לקחת אותו הביתה, אך בדרך נכנסו השניים לקפה אחר, לבקבוק בירה אחרון. שם משך אלקריף את תשומת לבו של סמל משטרה אחר, זר לשכונה. הוא קירב את ניידת המשטרה לפתח הקפה וקרא לאלקריף לצאת. אלקריף חשש להיעצר – לא בפעם הראשונה – וסירב. בעורו עומד בפתח הקפה, שבר בקבוק חרק אותו לעכר השוטרים. הסמל שלף את אקדחו וירה ארבעה כדורים. שניים פגעו באיש השיכור, באזור המותניים. השוטרים זרקו את הפצוע לתוך הניידת ולקחו אותו לבית התולים "רוטשילד".

עדי ראייה סיפרו על כך לתושבים שהתקהלו במקום, והזעם עבר על גדותיו. כאשר נפוצה שמועה (כוזבת) כאילו מת האיש מפצעיו, כילה ההמון את זעמו במועדון

מפא"י בשכונה, שעלה באש, והמשיך משם להרד הכדמל, שכונת העילית האשכנזית באותם הימים. כאן שברו חלונות ראוהו והרסו דכוש.

מהומות כאלה אינן חזיון נריר בעולם. היו כדוגמתן בארצות הברית, בצרפת ובמקומות אחרים, כאשר שוטרים ידו והרגו בני מיעוטים (שחורים בלוס אנג'לס, צפון אפריקאים בפאריס). אך בוואדי סאליב קיבלו הרברים משמעות מיוחדת, על רקע המצב הלאומי והמקומי.

יצאנו מיד למקום. בעוד שכלי תקשורת אחרים היו נבוכים ולא ידעו "איך לאכול את זה", לנו היה כדור מהתע הראשון שזוהו מאודע לאומי ממדרגה ראשונה. הוא הזכיר לנו את שביתת הימאים מלפני שמונה שנים. גם אז היתה זאת התקוממות נגד השלטון בחיפה. אז טבענו את המושג "מרד הימאים", הפעם קראנו למאורעות "מרד המרוקאים". אז העלינו על נס את מנהיג הימאים, נמרוד אשל, הפעם עזרנו להעלות מנהיג מקומי חדש, דוד בן-הרוש, שהקים ועד פעולה של עולי צפון אפריקה.

כמו אז, תגובת השלטונות היתה מוחצת. כוחות גדולים של המשטרה הוחשו לשכונה, לדכא כל זיק של התקוממות. רבים נעצרו. התקשורת כולה גויסה כדי להאשים את תושבי השכונה. "כריזנים מוסתים התפרעו בחיפה!" זעקה הכותרת ב"דבר", עיתון מפא"י. "תיפסק התפקדות!" תבע "הבוקר", עיתון הציונים הכלליים. העיתון "חרות" הסתפק בקביעה שהיו אלה "התרחשויות מעציבות".

"העולם הזה" שימש פה למורדים. בשער הגיליון הראשון אחרי המהומות הופיעה תמונה מרשימה של מרוקאי גבה קומה המנופף באוויר דגל לאומי טכול בצבע אדום, דמוי דם, בפחה קלאסית של מהפכן. בינתיים פשטו המהומות לריכוזים אחרים של מרוקאים בארץ, ועל שער הגיליון הבא הופיעו עצירים מאחורי סורגים, והכותרת "המהומות הערתיות הולכות ומתפשטות – מגדל-העמק – באר שבוע". בשער הגיליון הבא כבר הופיעה תמונתו של בן-הרוש והכותרת "מנהיג המרוקאים מרכב". בשער הגיליון הרביעי נראו שוטרים, חבושים בקסדות ומצוידים כאלות וכמגינים, מסתערים על אחד המורדים, תחת הכותרת "פרובוקציה בוואדי סאליב". על שער הגיליון החמישי התנוססה תמונת השופטת מרים שטרקמן-ורלינסקי, שהנאשמים סירבו להישפט בפניה בטענה שהיא שונאת מרוקאים ידועה.

"העולם הזה" הפגין בפרשה זו את כוחו. השערים, שהיו תלויים בכל הקיסוסקים ומשכו את תשומת לבם של מאות אלפים שבוע אחרי שבוע, לא נתנו לאירועים לשכוח. התמונות של צלמינו, ביניהם צלם מקומי שנכלא עם המורדים, העניקו ממר דרמטי למאורעות. כתבינו, ובראשם שלום כהן ה"מזרחי", היו כמגע יומיומי עם המורדים. העלינו אותם על נס, פשוטו כמשמעו: המורדים המציאו רגל חדש,

שחור ואדום -- שחור כצבע הקיפוח, אדום כצבע הרם שגשפך - ר"העולם הזה" הכריז בחוצות: "דגל נולד!"

אינני בטוח שכל זה היטיב עם "העולם הזה". רוב קהיאנו היו אשכנזים מהשכבות המבוססות, שגרתעו מההתקוממות של "בני עדות המזרח". אבל לא פעלתי בנושא זה על פי האינטרס שלי ככעלים ועורך של עיתון. הרריכה אותי מחשבה המקנת בלבי במרוצת כל השנים: כדי להחליף את המשטר, צריכים ליצור ברית בין מחנה השלום והציבור המזרחי. מאורעות ואדי סאליב נדאו לי כהזדמנות מצוינת לקדם תזון זה.

אבל הממסד הבין היטב את הסכנה. אחרי שנים ארוכות של התעלמות מהכעיה העדתית, הוא תפס פתאום את גורל הסכנה לקיומו. התגובה היתה נמדצת. הצטיין בכך אבא חושי, ראש עיריית חיפה, שנגדו ניהל "העולם הזה", ארבע שנים לפני כן, את המערכה הגדולה הראשונה שלו. חושי, חערובת של בוס מקומי ושריף, גייס את כל הכלים שבירו כדי לרכא את המרד ביד קשה. משטרות חיפה, שהיתה למעשה כפופה לו אישית, הופעלה כאופן ברוטאלי לדיכוי כל התנגדות בשכונה. השופטת, שגם היא היתה חלק מהמערכת של "חוישיסטאן", הפעילה נגד המורדים את כל כוכר החוק. ראשי המרד נבלאו.

שנתיים לפני כן הקמתי, יחד עם נתן ילין-מור ואישים אחרים, את "הפעולה השמיית", שעליה יסופד בהמשך. ילין-מור ואני נסענו לכקר את בן-הרוש בבלא גלמי, ליד יגוד. דנו בנושאים פוליטיים והעלינו את הרעיון להקים ביחד רשימה בבחירות הבאות, שעמדו להתקיים כעבור כמה שבועות בלבד. בן-הרוש היה אסיר-תודה על תמיכתנו במאבק, אך רחה את הרעיון של רשימה משותפת. הוא רצה לשמור על האופי העדתי, הכלתי-מפלגתי, של מאבקו. ערב יום הבחירות כתבתי מאמר שבו קראתי להצביע בעדו. הרשימה בראשותו - ליכוד יוצאי צפון אפריקה (נדמה לי שזו היתה הפעם הראשונה של שימוש מפלגתי בשם "ליכוד") - משכה 8,199 מצביעים, מספר די מרשים בהתחשב בכך שהיתה חדשה ולא היו לה אמצעים, אך לא עברה את אחוז החסימה, שעמד על 9,693 קולות.

בן-הרוש צדק, מן הסתם, בגישתו. אך לי כאב הלב. ראיתי איך מוחמצת הזדמנות גדולה ליצור קשר בין הציבור המזרחי ומחנה השלום. מכאן והלאה הלך הציבור הזה ימינה, ומצא את כתובתו בליכוד. המרד עצמו דעך. הממסד נקט בשיטת המקל והגור כדי להחניק אותו בעודו באבן. כמה מראשי המאבק שחזרו כמשרות טובות. השכונה עצמה דוקנה וכמעט חוסלה. תושביה פוזרו בשכונות חדשות באתרים שונים בחיפה, שהפכו חיש מהר לשכונות עוני חדשות.

השד העדתי נבלא שוב בבקוקו, ולא פרץ מחדש אלא כעבור תדיר שנים. אני מודה שפרשת "הפנתרים השחורים" לא הלהיבה אותי מלבחחילה. בניגוד למרד ואדי סאליב, שהיה ספונטני לגמרי, לא נראה לי ניסיון זה אותנטי ממש, על אף שעסק באותו הנושא והמשיך כאותו המרד. היה בו משהו מלאכותי ומיובא.

היחזמה באה מקבוצה של עובדים סוציאליים אידיאליסטיים, דוכם אשכנזים וילירי אדצות הברית, שהתקוממו נגד ההפליה העדתית שהם היו עדים לה מדי יום ביומו. הם עוררו קבוצה של צעירים מרוקאים, תושבי שכונת מוסררה בירושלים, להרים את נס המרד. הם גם נחננו להם שם זה, שהועתק כלשגנו מארצות הברית, מבלי שיהיה לו שורש כלשהו בהווי הארץ. "פנתר" הוא שם לוועזי של חיה שכלל אינה קיימת בארץ. "הפנתרים השחורים" המקוריים היו מפלגה של שחורים קיצונים באדצות הברית, שהואשמו במעשי דצח ונרדפו על ידי השלטונות.

ה"פנתרים" הירושלמים ערכו הפגנות שדוכאו באלימות. הם כיצעו כמה פעולות יצירתיות, כגון "גניכה" של בקוקי חלב וחלוקתם לעניים בשכונה. הם תרמו להרמת המודעות העצמית של הנוער המזרחי. מבר שהחליף את שמו המרוקאי בשם עברי מצלצל, חוד בו רשב לשמו המקורי. זאת היתה מחווה אופיינית. התנועה תרמה לפולקלור הישראלי לפחות אמרה אחת. כאשר נאמר לגולדה מאיר, ראש הממשלה, אחרי שנפגשה איתם, שהם בכל זאת בחורים נחמדים, פסקה גולדה: "הם לא נחמדים!" - וכך סיפקה סיסמה שהיתה שווה לפנתרים זהב.

גם הפעם לא התקשה הממסד בחיסול התופעה. הוא נקט ררך פשוטה ביותר: לערוף את התנועה על ידי קניית מנהיגיה. אחרים מהם פותו, כאמיד, במשרות טובות. אחרים מידרו לממש את ההון הפוליטי שצברו ולמכוד אותו למפלגות שונות. צירלי ביטון גויס על ידי המפלגה הקומוניסטית, שהיתה מעוניינת להתגונן בפני הטענה שהיא מפלגה עדכית לאומנית. הוא לא הביא לה בחורים, אך נבחר מטעמה לכנסת יחד מפעם אחת. כאשר הקמנו ב-1977 את רשימת שלי, כפה עלינו לובה אליאב אח סעדיה מדציאנו, "פנחר" אחר, כנציג הציבור המזרחי. מדציאנו חיכה עד שכא תורו להיכנס לכנסת על פי הסכם רוטציה, ולמחרת היום פרש מסיעת שלי.

ב-1971 החליט שלום כהן לפרוש מ"העולם הזה" ומסיעתנו בכנסת - פרשה באובה שעוד אחזור אליה בהמשך. הסיבה היתה סירובו למלא אחרי הסכם הרוטציה, שעל פיו היה צריך לפנות את מקומו בכנסת לטובת אמנון זכרוני. כדי לספק לכך חירוף "אידיאולוגי", הרים לפתע את הדגל העדתי והצטרף לפנתרים השחורים, שהציגו אותו ב-1973 בדאש רשימתם לכנסת השמינית. כמו רשימת בן-הרוש בבחירות 1959, גם רשימה זו לא עברה את אחוז החסימה.

לדעתי היתה לכישלונות אלה סיבה אחת משותפת: הציבור המזרחי לא רצה בנציגים קיצוניים, חסרי-מעמד, שנראו כמחוללי שעורריות ופרעות. הוא שאף להחזיר לעצמו את כבודו האבוד וחיפש מכוברות. לכן נהרו המוני המרוקאים אל הליכוד, שקם ב-1973, והם ששימשו בסיס ל"מהפך" שהעלה את מנחם בגין לשלטון בבחירות 1977. כך נגזו החלום של שילוב הציבור המזרחי במחנה השלום והצדק החברתי. מדוע זה קרה? חשכתי הרבה על נושא קריטי זה, וכתבתי עליו לא מעט. שכן הפיכת הציבור המזרחי לכוח המחץ של הימין הלאומני היתה, למראית עין, כלתי-הגיונית לגמרי. קודם כול, מפני שהמדיניות הכלכלית של הליכוד נגדה לחלוטין את האינטרסים של הציבור המזרחי, שדובו המכריע השתייך לעשירונים הכלכליים-חברתיים הנמוכים.

הצטרפות הציבור המזרחי למחנה הלאומי האנטי-ערבי היתה תמוהה עוד יותר. הרי ניסיונם של היהודים בעולם המוסלמי היה חיובי לאין שיעור מנסיון אחיהם באירופה הנוצרית. הם לא חוו שום רכר דומה לאינקוויזיציה הספרדית, לגירוש מאנגליה ומארצות אחרות, לשחיטת הקהילות היהודיות בחבל הריין בידי הצלבנים ולפוגרומים במזרח אירופה, שלא לדבר על השואה.

"תור הזהב" – השותפות המוסלמית-יהודית בספרד המוסלמית, שהביאה לפריחה תרבותית מזהירה – לא היה אפיזודה חולפת. להפך. כאשר פלשו הצלבנים לארץ ישראל, הגנו המוסלמים והיהודים ביחד על הארץ ונשחטו ביחד על ידי הנוצרים. כאשר גורשו מאות אלפי היהודים מספרד הקתולית הם התקבלו בורעות פתוחות על ידי העולם המוסלמי. הם התיישבו ושגשגו בכל מרחבי הממלכה העות'מאנית. עד לעליית הצינות, שררו יחסים טובים עד טובים מאוד בין מוסלמים ויהודים, להוציא כמה פרשות חריגות. אם היתה הפליה, היא חלה על כל העדות הלא מוסלמיות, והיתה כרוכה גם ביתרונות (כגון שחרור משירות צבאי).

באחת משיבות הכנסת נאם אבא אבן על יחסי יהודים-מוסלמים ותיאר אותם בצבעים שחורים. כשסיים את נאומו חזר למקומו ליד שולחן הממשלה הרצתי לו פתק זועם. הוא ענה בפתק מגומגם שיש פנים לכאן ולכאן, והכטיח לשלוח לי את ספרו על ההיסטוריה היהודית. ואמנם, כעבור כמה ימים קיבלתי ספר עב כריס, אך תימוכין לטענות שהשמיע בנאומו לא מצאתי בו. כדרכו, הוא התאים את השקפותיו לצורכי הרגע.

אם כן, מדוע פנה הציבור המזרחי בישראל בדובו ימינה? מנין באה שנאתה הפתאומית לערבים? תופעה זו תסכלה אותי מאוד, ובסופו של רכר הגעתי למסקנה שזוהי תופעה הידועה גם בארצות אחרות: בארץ שיש כה לאומים שונים, השכבה

הכי מקופחת של העם השליט הופכת לשונאת הקיצונית ביותר של עמי המיעוט. כבודה הפגוע מוצא לו תיקון בהשפלת ה"נחותים" ממנו. הרגשת השייכות לעם החזק מפצה אותה על ההשפלה היומית שהיא סובלת מהשכבות העליונות של עם זה.

יתר על כן, בכואם לארץ ממרוקו, ממצרים, מעיראק ומשאר הארצות המוסלמיות, הביאו עמם העולים ה"מזרחים", בצד הדבקות במסורת, נכסים תרבותיים שהיו חלק מהתרבות הערכית. ערכים משפחתיים, כיבוד הזקן, הסגנון המוזיקלי, אפילו המבטא שבפיהם, היו שייכים למעגל התרבותי הערבי. אך בארץ הם מצאו ציבור מודכב בדובו מיצאי מזרח אירופה, שמשאת נפשו היתה ליצור עם אחר, בעל תרבות אחר, בצלמם של העולים הראשונים. זה נקרא "כור ההיתוך". רבים מהעולים החדשים נטשו את ערביהם כדי להתבולל – במידה זו או אחרת של הצלחה – בתרבות השלטת. מגמה זו הגיעה גם לאבסורד כאשר הרתיים המזרחים, יורשי הרמב"ם, אימצו לבוש פולני מלפני מאות שנים, קפוטות שחורות ומגבעות גדולות.

אחת מתופעות הלוואי של כל הגירה היא שהילרים מסמיעים הרבה יותר מהר את השפה, המנהגים ויתר ערכי התרבות של הסביבה החדשה מאשר הוריהם. כשהייתי ילד נהגתי לתרגם בשביל הורי את כל ההורעות של המוסדות הרשמיים, החשבונות ושאר דברי הדואר שהיו כתובים, במובן, בעברית. ההורים נעשו תלויים בילדיהם, במקום להפך. התוצאה היא פגיעה בכבוד ההורים והחלשתה של סמכות האב – ערכים התופסים מקום מרכזי דווקא בתרבות המזרחית. כך התרופפה המסגרת המשפחתית של העולים, מה שהוסיף להרגשת חוסר הביטחון והתסכול שלהם ורחף אותם לירי תנועות ימניות בעלות מנהיג חזק ואידיאולוגיה של חוק וסדר. הגישה הרגשנית של הימין מדברת אל לבם יותר מאשר השכלתנות הקרה של השמאל.

אחרי הרבה ניסיונות כושלים להקים מפלגה מזרחית נוסדה, לבסוף, תנועת ש"ס. היא זכתה במכובדות שחסרה לקורמותיה. בראשה עמד הרב עובדיה יוסף, פוסק הלכה מכובד, שהשמיע דברים בזכות השלום. הוא ביקר כמצרים, התקבל שם ברוב כבוד, ופסק שלמען השלום מותר להחזיר לערבים את השטחים הכבושים. בן טיפוחיו היה צעיר מבריק בשם אריה דרעי, שהשמיע דברי שלום קיצוניים עוד יותר. תליחי בו תקוות רבות. לתימהונם של רכים החלטתי להעניק לו את התואר "איש השנה". לשם כך נפגשתי איתו כמעט כחשאי במלון "דין" ושוחחתי איתו ארוכות על תפקיר הציבור המזרחי במערכה על השלום. אני זוכר שהופתעתי מכנותו, מחוש ההומדר ומהמציאותיות שלו. גם רחל, שצילמה את הפגישה, התרשמה מאוד. היתה

לנו ההרגשה שהנה התחיל השינוי הגדול בקרב המזרחים, שישנה את פני המערכת החברתית והפוליטית במדינה.

המאמר שיצא מאותה פגישה היה מוצלח. לא כן המשך דרכו. מנהיגי ש"ס חשו בלחץ מלמטה ופנו לדרך יותר ויותר ימנית, לאומנית ואנטי-ערבית, עד שהגיעו לקצה הימני הרחוק. החלום של הפיכת הציבור המזרחי לגשר בין ישראל והעולם הערבי – תפקידו הטבעי בעיני – נגוז לפי שעה, אף שמעולם לא ויתרתי עליו.

כל אנשי שדה

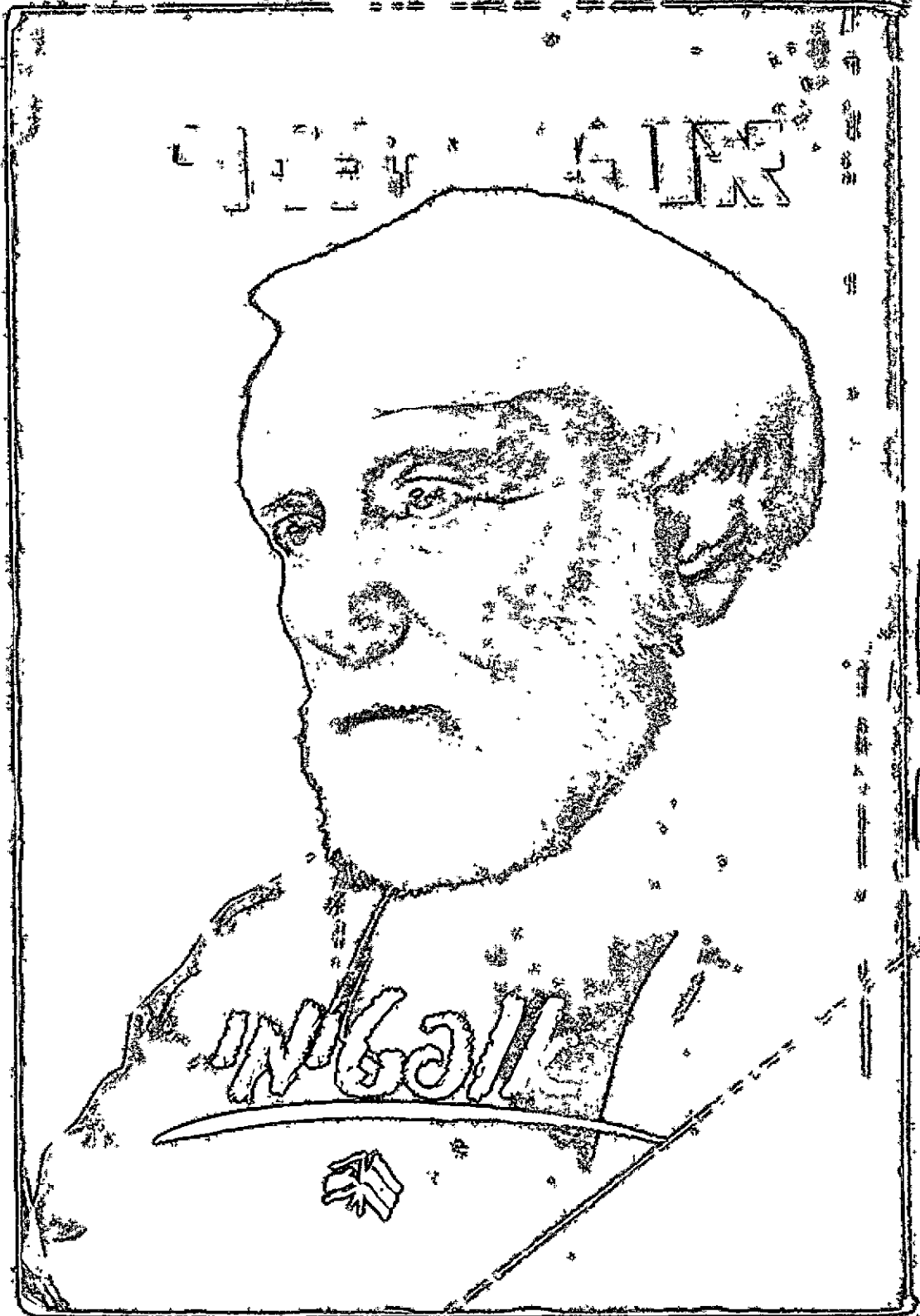
יצחק שדה היה מיתוס חי. לא היה אפשר שלא להעדיף אותו. זה נכון גם לגבי את האגדות עליו הכרתי הרבה לפני שהכרתי אותו אישית. לפני המלחמה קראתי באופן קבוע את טורו, "מסביב למדורה". הוא הטיף בו לאידיאליזם, לאחוזה חברתית ול"טוהר הנשק" (מושג שהוא טבע), תוך הבנת הנוער למלחמה להקמת המדינה. יחד עם "הטור השביעי" של נתן אלתרמן ומאמרי הפרשנות הצבאית של ישראל בר הם היו – לא רק בשבילי – קריאת חובה שבועית.

הוא היה דמות מרשימה. אף על פי שהיה צעיר רק בשנתיים מאבי, נראה איכשהו שייך לדור שלי, יותר אח בבור מאשר אבי. הוא היה איש גבוה, חזק מאוד גופנית, והזקן הארוך הוסיף לו הרד וסמכות. (כלי הזקן הוא נראה פחות מרשים.) לפני שעלה לארץ, בעקבות מות ידידו יוסף טרומפלר, שידת בצבא הרוסי במלחמת העולם הראשונה (שם הגיע לדגת מ"פ) וב"גורדיה האדומה" של המהפכה הקומוניסטית. בארץ היה ממקימי "גדוד העבודה" וארגון ההגנה, פיקד על יחידות קומנדו – "הנודדת", פלוגת השרה (פו"ש), הפלוגה המיוחדת (פר"ם) – ובסוף הקים את הפלמ"ח ופיקד עליו. כל היחידות האלה היו בנויות על רעיון התקפה – "היציאה מהגדר" וחידויה לאזורים הערביים.

שדה הקים דור של תלמידים וממשיכים. בנפשו היה, כנראה, מתנף. כאשר הזקם קיבוץ חניתה במקום מבודד בגבול הלבנון, מבצע שנראה אז כסמל התעוזה, צולם שדה במעמד ההיסטורי כשהוא עומד בין שני תלמידיו, יגאל אלון ומשה דיין, גבוה משניהם.

הרביקו לו את התואר "הזקן" הרבה זמן לפני שהכינוי הזה הועבר לדור בן-גורדיון. יש בכך משום אירוניה, מפני שבן-גורדיון תיעב אותו. ייתכן שזה נבע מהניגוד הגמור באופי שני האישים האלה – בן-גורדיון היה נמוך קומה, פוליטיקאי תאב שלטון, קנאי וחסר חוש הומור. לא היה לו מגע אנשי אמיתי עם מעריציו. ואילו שדה היה גבה

JOHN GALT

W. GALT

